

ЗА ТЕОРЕТИЧНИТЕ ОСНОВИ НА СЪПОСТАВИТЕЛНАТА СТИЛИСТИЧНА ГЛОТОМЕТРИЯ В ПРЕВОДОЗНАНИЕТО

Величко ПАНАЙОТОВ

Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България

E-mail: velpan@slav.uni-sofia.bg

ON THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF CONTRASTIVE STYLISTIC GLOTTOMETRY IN TRANSLATION STUDIES

Velitchko Panajotov

Sofia University “St. Kl. Ohridski”, Bulgaria

E-mail: velpan@slav.uni-sofia.bg

ABSTRACT: This text describes the theoretical foundations of comparative stylistic glottometry as an interdisciplinary tool for contrastive study of original literary texts and their translations. To achieve this objective, the study rests on three theoretical premises. The first is Miroslav Yanakiev's glottometric stylistics, which pursues accuracy in stylistic analysis through measurement. The second is the "extended model" of comparative study by Andrey Danchev, which includes the systemic, functional, and textual aspects. According to this approach, we compare not only isolated units, but also their systemic relationships, functions in the text, and their overall distribution. The third premise is the paradigmatic concept of the Slovak linguist Ján Findra, according to which all stylemes are arranged in a single macro-paradigmatic system, consisting of two large opposing areas: the unmarked, notional, neutral stylemes — the stylistic background, the "zero level" of style; and the marked, expressive-emotional, stylistically marked stylemes — the stylemes that carry a distinct stylistic value. This comparative stylistic glottometry is situated in translation studies and linked to the concepts of equivalence and adequacy in literary translation.

KEYWORDS: Glottometry; Stylistics; Contrastive Linguistics, Translation studies

Настоящият текст възникна при търсене на отговора на един прост, но упорит изследователски въпрос: възможно ли е разговорът за стила на превода да бъде изведен от областта на интуитивното, „на усет“, и поставен върху проверими, възпроизводими основи? Когато говорим, че един превод е „предал духа на оригинала“, че е „верен“, че „звучи естествено“, ние всъщност изричаме оценъчни съждения, които често остават без експлицитно доказателство. Настоящата работа предлага един инструмент, чрез който такива съждения да бъдат подкрепени с числа, профили и графики — инструмент, който можем да наречем **съпоставителна стилистична глотометрия в преводознанието**. Изследването стъпва върху три теоретични постановки. Първата е **глотометричната стилистика на Мирослав Янакиев** — опитът стилистиката да бъде превърната в точна наука, работеща с измерени, а не с внушени величини. Втората е **съпоставителното езикознание** в интерпретацията на **Андрей Данчев**, което ни дава дисциплиниран модел за сравняване на структури от два езика. Третата е **парадигматичната концепция на словашкия лингвист Ян Финдра** търсеща мястото на стилемата в съответната макро- и микропарадигма на стилистичната система на езика въз основа на стилистичната ѝ стойност. В своя избор на теоретична база съм воден от убеждението, че съчетаването на елементи от тези три подхода ще позволи улавянето на количественото изражение на тази стилистична стойност, която трябва да бъде пренесена от изходния в целевия текст при художествения превод.

Стилистиката отдавна живее с едно парадоксално противоречие. От една страна, тя е една от най-развитите хуманитарни дисциплини, притежаваща богат понятиен апарат — стил,

стилема, функционален стил, стилистични фигури, образност, експресивност. От друга страна, когато стилистът стигне до оценката на конкретен текст, той често остава в плен на субективния си усет: казва „този текст е по-предметен“, „този превод е по-плавен“, без да може да посочи проверима единица, която да подкрепи твърдението. Именно този субективизъм е главният препъни-камък при всяко описание на превода — там, където са нужни аргументи, че преводачът е предал или не е предал стилистичната стойност на оригинала. Тази вътрешна противоречивост поражда напрежение, което нараства през последните десетилетия по няколко причини. Първо, обемът на преводната продукция нараства експоненциално, а с нея — и нуждата от проверка на качеството на превода и от обучение на преводачи. Второ, цифровите хуманитарни науки предоставят технически средства (корпуси, анотация, статистически пакети), за каквито М. Янакиев е можел само да мечтае, и тези средства позволяват въпросът за стила да бъде зададен наново. Трето, машинният превод и машинно подпомогнатият превод поставят с особена острота въпроса как да измерим разликата между „вярно“ и „стилистично адекватно“ — въпрос, който без количеството измерване остава на нивото на вкуса.

Настоящата статия изхожда от убеждението, че **художественият превод може и трябва да бъде описван количествено**, без при това да губи хуманитарната си същност. Количественото описание не заменя тълкуването — то му предоставя твърда основа. Обект на изследването е преводът като резултат от пренасянето на стилистичната стойност на оригиналния текст в преводния. Тук се има предвид преди всичко художественият превод, но методът е приложим и към публицистични, научни и официално-делови текстове. Предмет на изследването е съпоставителната стилистична плотометрия — количествено-стилистичният метод за измерване и сравнение на стилистичните характеристики на оригинала и неговия превод.

Съпоставителната стилистична плотометрия в преводознанието е метод, който позволява обективно измерване на стилистичната съотносимост между оригинал и превод. Настоящата статия е част от по-голямо изследване, което в теоретичната си част е **историко-лингвистично и съпоставително** (реконструира понятия, проследява ги в традицията и ги съпоставя) и същевременно е **системно-конструктивно**: (изгражда модел и алгоритъм). По замисъла си в приложната си част, която е извън рамките на настоящия текст, е **корпусно-квантитативно**: работи с представителни извадки (хектолекси по Янакиев), тагира материал и изчислява показатели, а накрая, в интерпретативната си част, изследването остава **херменевтично**: числата не се тълкуват сами, а служат като опора на филологическия прочит. Основен работен принцип е т.нар. **разширен модел на съпоставителния анализ** (по Данчев): сравнението не се ограничава до изолирани единици, а обхваща системата, функцията и текста едновременно.

Плотометрията: понятие, произход и развитие

Под **плотометрия** (от гр. *glōtta* „език“ и *metron* „мярка“) разбираме съвкупността от количествени и статистически процедури за измерване на езикови и текстови характеристики. Плотометрията не е самостоятелен дял на езикознанието в смисъл на отделна дисциплина с ясно очертани граници; по-скоро тя е **методологично поле**, което се разполага в пресечната точка на квантитативната лингвистика, стилистиката, текстознанието, корпусната лингвистика и стилометрията.

В най-широк смисъл плотометрията обхваща:

- измерване на честотни разпределения на езикови единици (фонемни, морфемни, думи, синтактични конструкции);
- измерване на лексикално разнообразие и повтораемост;
- измерване на дължина и сложност на езиковите единици;
- моделиране на езиковите явления с вероятностни и статистически средства;
- компютърна обработка на корпуси и извличане на количествени профили.

В най-тесен смисъл (и в съответствие с традицията на българската стилистика) под плотометрия разбираме **процедурата за измерване на честотата и разпределението на стилемите в представителна текстова извадка**. Именно този тесен смисъл е отправната точка на настоящата статия.

Сред съвременните направления в глотометрията може да бъдат открити **историческата глотометрия, количествената или квантитативната лингвистика и стилистичната глотометрия**. Историческата глотометрия прилага количествен подход към генеалогичното групиране на езиците, в основата ѝ стоят разработките на Сива Калян и Александър Франсоа. Този подход е вдъхновен от вълновия модел на езиковото развитие и е особено полезен при ареали, в които езиците образуват континууми. Квантитативната лингвистика обхваща количествените закони на езика, разпределенията на дължината на думите и изреченията, езиковата сложност и моделирането на текстовата структура. Трибуна на представителите на това направление е списанието *Glottometrics*, орган на Международната асоциация за квантитативна лингвистика. Третото направление - стилистичната глотометрия, развивано интензивно у нас, е свързано преди всичко с името на Мирослав Янакиев. Именно тази традиция стои в основата на настоящата статия и затова ще ѝ обърне специално внимание.

М. Янакиев и българската глотометрична традиция

Мирослав Янакиев (1923–1998), професор в Софийския университет, е една от най-оригиналните фигури в българското езикознание на XX век. Неговите интереси обхващат стилистиката, теорията на превода, математическата лингвистика и общата теория на езика. Основният му принос към нашата тема е идеята, че **стилистичният анализ може да бъде направен точен чрез измерване** — че стилистиката не трябва да остане изкуство на вкуса, а може да стане, по неговото изражение, „точна наука за езиковата употреба“. Янакиев формулира задачата така: да се намерят такива измерими единици на текста, чието честотно поведение да е показателно за стила. Сред въведените от него инструменти най-важен за нас е **хектолексата** — произволен откъс от текст, съдържащ сто думи. Хектолексата е гениално проста, но методологично мощна: тя дава на изследователя стандартизирана, малка по обем, но представителна единица за извадка, в която могат да се броят и сравняват стилистици с различна честота. В труда „Стилистиката и езиковото обучение“ (1977) Янакиев систематизира тези идеи. Концепцията му е, че стилистичната характеристика на текста може да бъде описана чрез **съотношението между отделните части на речта** и чрез честотата на конкретни граматически форми, така че да се получат числа, които да говорят за стила по-убедително от интуитивното впечатление. Неслучайно вниманието му е насочено преди всичко към **глагола** — най-динамичната, най-„функционално натоварената“ част на речта. В статията си (в съавторство с Н. В. Котова) „Глотометрията експлицира основите на съпоставителната лингвистика“ (Съпоставително езикознание, III, 1978, № 3) Янакиев прави следващата крачка: той твърди, че глотометрията е не само стилистичен, но и **съпоставително-лингвистичен** инструмент, защото съпоставянето на количествените профили на два текста разкрива структурни различия, които могат да останат скрити при чисто качествено описание. Точно тук се намира зародишът на идеята, която развиваме в тази статия.

От Янакиев към съпоставителната глотометрия в превода

Традицията на Янакиев е замислена за анализ на текстове в **рамките на един език** — например за разграничаване на стилове или за описание на авторски профил. Ние пренасяме глотометричния подход **върху двойка текстове от два езика** — оригинала и неговия превод. Това наричаме **съпоставителна глотометрия при превода**. Смисълът на това разширение е следният. Ако стилът е измерим, а преводът има за цел да пренесе стила, то **разликата между глотометричните профили на оригинала и на превода е измерима мярка за това доколко стилът е пренесен**. Ако профилите съвпадат, преводът е стилистично верен; ако се разминават, разминаването посочва къде преводачът е променил стилистичната стойност. Тази идея е проста, но изисква сериозна методологична подготовка — най-вече защото сравняваме текстове от **различни езици**, а това поставя въпроса за глотометричната единица.

Глотометрията днес в цифровите и в хуманитарните науки

Развитието на изчислителната техника през последните десетилетия създаде условия, каквито Мирослав Янакиев не е могъл да предвиди. Днес изследователят разполага с:

- **големи корпуси** от анотиран текст, достъпни за автоматична обработка;
- **морфологични и синтактични анализатори** (тагери и парсери), които автоматично приписват граматически признаци на словоформите;

- **статистически програмни среди**, които правят изчисленията на сложни показатели въпрос на няколко команди;

- **средства за визуализация**, които превръщат многомерните данни в разбираеми графики.

Парадоксално, но именно това изобилие на средства поставя пред съвременната глотометрия нови задачи. Първата е **методологична**: да се запази тълкуемостта на показателите, когато техническата възможност позволява изчисляването на хиляди от тях. Втората е **стилистична**: да се съхрани връзката с традицията (стилема, макропарадигма, функционален стил), за да не се превърне количественият анализ в самоцел. Третата е **дидактическа**: резултатите да бъдат представяни така, че да са достъпни и за читател без статистическа подготовка. Накрая, полезно е да определим мястото на глотометрията в системата на езиковедските дисциплини. Тя се намира в пресечната точка на:

- **квантитативната лингвистика** — от която взема статистическите методи;
- **стилистиката** — на която служи като метод за измерване;
- **корпусната лингвистика** — от която взема работата с корпуси и анотация;
- **стилометрията** — от която взема векторните мерки;
- **съпоставителното езикознание** — на което служи като текстово-количествено продължение;
- **преводознанието** — на което предоставя диагностичен инструмент.

Това, което отличава глотометрията от всяка от тези дисциплини поотделно, е нейната **интегративна функция**: тя събира методи и понятия от различни области и ги поставя в служба на една цел — количественото описание на стила. Именно тази интегративност я прави подходяща за сложна задача като съпоставянето на оригинал и превод, при която са необходими едновременно езикови, стилистични, сравнителни и преводачески компетенции.

Тъй като в днешната корпусна лингвистика често се оперира с огромни масиви от данни, тук е необходимо да се обоснове изборът на хектолексата като представителна извадка. Това понятие, както бе споменато, е въведено в българската стилистика от Мирослав Янакиев и означава произволен откъс от текст със сто думи. предпочетено поради следните негови предимства:

1 **Стандартизираност** — всички извадки са с еднакъв обем, което прави показателите сравними.

2 **Малък обем** — сто думи могат да бъдат обработени ръчно при необходимост, без специален софтуер.

3 **Възможност за повтораемост** — от един текст могат да се вземат много хектолекси, което позволява усредняване и оценка на вариацията.

4 **Съвместимост с традицията** — извадката е в съответствие с дългогодишната българска стилистична практика, което прави резултатите сравними с предишни изследвания.

Ограничението на хектолексата е малкият ѝ обем: в сто думи редките явления не се проявяват надеждно. Затова работим с десет хектолекси (общо около хиляда думи) и тълкуваме резултатите като тенденция, а не като точна стойност за редки форми. Важна промяна в предлагания тук модел е замяната на графичната дума със словоформа. При паралелни текстове се спазва принципът на **успоредната извадка**: на всяка хектолекса от оригинала съответства приблизително съответстващият по съдържание откъс от превода. Това позволява съпоставянето да е смислово, а не механично, и е особено важно, когато преводът е с различна дължина. Може да се направи и проста емпирична проверка доколко преминаването към словоформата подобрява сравнимостта. Ако изчислим общия брой единици в успоредни хектолекси по двата начина — с броене на **графични думи** и с броене на **словоформи** — ще видим следното. При графичното броене българският превод систематично ще „излиза“ по-дълъг, защото аналитичните му форми се състоят от няколко графични думи (например „ще чета“ е две думи, „бях чел“ — две, „не искаше да яде“ — четири). При словоформеното броене тази систематична

разлика намалява, защото аналитичните формирания се приравняват към една единица. Това означава, че всяка разлика, която се наблюдава **след** приравняването, е по-вероятно резултат от преводаческо решение, а не от структурната разлика между езиците. Така преосмислянето на единицата не е просто техническа подробност — то е условие за надеждност на целия анализ. Доколкото съпоставителното езикознание е дял от езикознанието, чиято задача е систематичното сравняване на два или повече езика с цел установяване на сходства и различия в тяхната структура, то не бива да се смесва с историко-сравнителното езикознание: докато последното търси общ произход и реконструира праезици, съпоставителното (контрастивното) езикознание сравнява езици в тяхното съвременно състояние, независимо от родството им.

Българският езиковед Андрей Данчев в труда си „Съпоставително езикознание. Теория и методология“ (София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001) разработва цялостна методология на съпоставителния анализ. За настоящата работа особено важни са следните негови постановки: Първо — равнищата на съпоставяне. Съпоставянето може да се извършва на всяко езиково равнище: фонологично, морфологично, лексикално, синтактично, текстово. Различните равнища изискват различни единици и различни процедури. Това означава, че един цялостен анализ на превода трябва да бъде многоравнищен — точно както настояваме в метода на съпоставителната стилистична глотометрия.

Второ — разширеният модел. Класическото съпоставително изследване се задоволява с описание на отделни единици. Данчев предлага „разширен модел“, който включва системния, функционалния и текстовия аспект. Това означава, че сравняваме не само изолираните единици, а техните системни отношения, функции в текста и цялостното им разпределение. Именно на това равнище работи глотометрията, защото тя описва разпределението, а не изолираната единица.

Трето — типологията на отношенията. Съпоставянето може да констатира:

- симетрия — когато единиците в двата езика имат сходен статус и функция;
- асиметрия — когато структурите се разминават, като съответствието изисква трансформация;
- частична симетрия — когато съответствието е възможно само в част от случаите.

Тази тричленна типология е изключително удобна за нашата цел, защото ни позволява да предвидим къде глотометричният профил на превода ще се разминава от този на оригинала. Ако дадена категория е симетрична, разминаването следва да е минимално; ако е асиметрична, разминаването е очаквано и трябва да бъде обяснено.

Съпоставителното езикознание е естествената „предшестваща“ дисциплина на преводознанието. Преди да превеждаме, ние (имплицитно) съпоставяме изходен и целеви език; преводът е реализация на съответствията, установени чрез съпоставянето. Затова и в настоящата работа съпоставителният метод на Данчев служи като „гръбнак“: той ни дава дисциплинирана процедура за установяване на онези системни съответствия и разминавания, върху които глотометрията после налага количествена мярка. Съществено уточнение: съпоставителното езикознание сравнява системи (език срещу език), докато преводознанието сравнява текстове (текст срещу текст). Съпоставителната глотометрия при превода работи именно в тази междина: тя използва системните съответствия като „очаквана норма“ и измерва как даден конкретен преводач се отклонява от нея — в едната или в другата посока. Класическото съпоставително езикознание работи преди всичко на равнището на системата: сравнява фонологични инвентари, морфологични категории, синтактични модели. При превода обаче ни интересува и равнището на текста — как избраните единици се разполагат в конкретното изказване. Това е равнището, на което работи глотометрията. На текстово равнище съпоставителният анализ поставя въпроси, които не възникват на системно равнище: честотно разпределение (колко често се използва дадена структура в оригинала и в превода), контекстуална функция, позиция в изречението и комбинаторика. Именно на тези въпроси отговаря глотометричният анализ. Затова можем да кажем, че съпоставителната глотометрия е текстово равнище на съпоставителния анализ.

Преводознанието: еквивалентност и адекватност

Следваме формулировката на Искра Ликоманова, според която преводът е „процес на смислово преобразуване на оригиналното авторово произведение в преводаческо произведение и като резултат от този процес“ (Ликоманова 2006). Тази дефиниция е важна, защото улавя двойната природа на превода: той е едновременно действие (процес на вземане на решения) и артефакт (готов текст). Ликоманова подчертава още, че преводът е холистичен прочит на оригиналния текст — тоест преводачът не превежда дума по дума, а тълкува текста като цяло. Именно холистичният характер на превода прави количественото му описание трудно, но същевременно го прави необходимо: числата са начин да се улови цялостта, която иначе остава недостъпна за анализ. Понятието преводна еквивалентност е въведено в транслатологията от Роман Якобсон през 1959 г. (Якобсон 1959) и оттогава претърпява продължителна еволюция. В най-общ смисъл еквивалентността е отношението на съответствие между оригинал и превод. Ако еквивалентността е отношение между текстове, адекватността е качество на превода като постижение. Преводът е адекватен, когато изпълнява функцията на оригинала в новата комуникативна ситуация — тоест когато носителите на целевия език получават от превода онова въздействие, което носителите на изходния език получават от оригинала. Съпоставителната глотометрия предлага операционализация на тези понятия. Идеята е следната:

- еквивалентността се измерва чрез близостта на глотометричните профили на оригинала и превода на равнището на съдържанието и формата (лексикално разнообразие, честотни профили, разпределение на частите на речта);

- адекватността се измерва чрез степента, в която тази близост е постигната без трансстилизация — тоест без преместване на стилистичната характеристика в друга макропарадигма.

Адекватността включва и фактори, които не се поддават на измерване (културна приемливост, интертекстуални връзки, естетическа стойност). Но именно защото тези фактори са неизмерими, е толкова по-важно да измерим онова, което е измеримо, за да знаем с какво разполагаме.

Една от най-плодотворните мисли на словашкия стилист Ян Финдра (*Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta, 2004) е следната: стилистиката няма собствени изразни средства. Тя взема назаем средствата на останалите езиковедски дисциплини — фонемите от фонетиката, морфемите от морфологията, частите на речта от граматиката, синтактичните конструкции от синтаксиса — и ги превръща в стилеми, тоест в стилистични изразни средства, когато те започнат да функционират стилистично. Тази постановка има дълбоки методологични последици. Тя означава, че всяко езиково равнище може да бъде носител на стилистична стойност. Не само лексиката и фонетиката, а и морфологията, синтаксисът, дори частите на речта чрез своето разпределение. Именно тази идея прави възможен нашия многоравнищен глотометричен подход: ако стилемите са на всички равнища, то и измерването трябва да обхване всички равнища. Най-важната за нас идея на Финдра е концепцията за стилистичните макропарадигми. Всички стилеми се разполагат в една макропарадигматична система, изградена от две големи противоположни области:

- немаркираните, ноционалните, неутралните стилеми — стилистичният фон, „нулевото равнище“ на стила;

- маркираните, експресивно-емоционалните, стилистично оцветените стилеми — стилемите, които носят отчетлива стилистична стойност.

Към едната или другата от описаните по двойки макропарадигми се свързват по-специализирани микропарадигми: разговорни, книжовни, поетични, терминологични, официални и т.н. Всяка макропарадигма има своя характерна „тежест“ — способността ѝ да контрастира с полюсната макропарадигма. Ключът към стилистичната стойност на текста е контрастът: стилемите изграждат стилистичния фон, който засилва контраста при контакт със стилеми от противоположните макропарадигми. Една поетична стилема в текстов фон от неутрални стилеми произвежда силен ефект; същата стилема в стилистично наситен текст може да остане незабележима. Затова и стилистичната стойност не е присъща на стилемата сама по

себе си, а зависи от разпределението и контраста — тоест от онова, което тежимо се измерва количествено. Задачата на превода в тази перспектива е да съхрани стилистичната стойност в максимална степен. Когато това е постигнато, преводът е адекватен. Когато не е — настъпва трансстилизация. Концепцията за макропарадигмите е парадигматична в смисъл, че описва системата от възможности. Но текстът е синтагматичен — той реализира една от възможностите във всеки момент. Глотометрията е мостът между двете: тя измерва как парадигматичната система се реализира в синтагматичния поток на текста. Практическият извод е следният: когато измерваме, ние трябва да регистрираме не само към коя макропарадигма принадлежи дадена стилема, а и колко често и при какви условия се появява тя. Така стигаме до идеята за макропарадигматичен профил на текста — разпределението на стилемите по макропарадигми.

С възможността си за възпроизводимост и проверимост описаният тук модел за съпоставителен стилистичен анализ основан на глотометричния подход има потенциала да се превърне в мощен инструмент на транслатологията при проучването на художествения превод като процес и оценката на художествения превод като резултат от този процес.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Данчев, А. (2001).	<i>Съпоставително езикознание. Теория и методология.</i> София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Danchev, A. (2001). Sapostavitelno
Ликоманова, И. (2006).	<i>Славяно-славянският превод. Лингвистичен подход към художествения текст.</i> София: УИ „Св. Климент О
Котова, Н., Янакиев, М. (1978)..	^у Глотометрията експлицира основите на съпоставителната лингвистика. <i>Съпоставително езикознание</i> . III, 1978, № 3, с. 3-
Янакиев, М. (1977).	<i>Стилистиката и езиковото обучение.</i> София: Народна просвета.(Yanakiev, M. (1977). Stilistikata i ezikovoto obuchenie.
Findra, J. (2004)	<i>Štylistiky slovenčiny.</i> Martin: Osveta.

This is an open-access article distributed under the CC BY-NC 4.0 license:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>